

МАРКЕТИНГ І РИНКОВІ ВІДНОСИНИ

УДК 334.734: 339.34

Свиноус І.В.,
д.е.н., професор
 Білоцерківський національний аграрний університет
 Ібатуллін М.І.,
к.е.н., доцент
 Національний університет біоресурсів і природокористування України

РОЗВИТОК КООПЕРАТИВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПРИ ВИРОБНИЦТВІ І ЗБУТУ ПРОДУКЦІЇ ОСОБИСТИМИ СЕЛЯНСЬКИМИ ГОСПОДАРСТВАМИ

Svynous I.V.,
dr.sc.(econ.), professor
 Bila Tserkva National Agrarian University
 Ibatullin M.I.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof.
 National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

THE DEVELOPMENT OF COOPERATIVE RELATIONS IN THE PRODUCTION AND MARKETING OF PRODUCTS BY PERSONAL PEASANT FARMS

Постановка проблеми. Підвищення ефективності роботи ОСГ, збільшення доходів від виробництва і продажу власної продукції можливо шляхом об'єднання зусиль селянських господарств, їх включення в кооперативний рух. Розвиток сільських кооперативів (виробничих, постачальницьких, збутових, споживчих та ін.) передбачає вдосконалення переробної й обслуговуючої сфер, торгівлі, тим самим сприяючи підвищенню зайнятості сільського населення, покращення соціального клімату в сільській місцевості.

У зв'язку з цим у світовій практиці широкого розвитку набуло кооперування у сферах, що надають послуги сільськогосподарському виробникові в організації таких процесів, як збут і переробка виробленої продукції, матеріально-технічне забезпечення та інші види обслуговування виробництва шляхом створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням наведеної вище проблеми займалися такі науковці: В. Бабаєв, С. Бабенко, Я. Гаєцька-Колотило, В. Зіновчук, В. Семчик, А. Пантелеймоненко тощо. Вчені визначили основні підходи до розвитку сільськогосподарських кооперативів в Україні. Проте історичний аналіз їх становлення в різних соціально-економічних формаціях розкритий науковцями не достатньо.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо розвитку кооперативних зв'язків при виробництві і реалізації сільськогосподарської продукції особистими селянськими господарствами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Через систему кооперативів, що належать безпосередньо сільгоспвиробникам, реалізується понад 50 % продукції молочарства в Бельгії, Великобританії, Польщі, а в Нідерландах, Австрії та Данії ця частка сягає 95 %. Практично 90 % молокозаводів у країнах Європейського Союзу та Північної Америки є кооперативними [1, с. 45].

Основними чинниками, які стоять на перешкоді розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОКів), є:

1. Неврегульованість чинного законодавства у сфері сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, зокрема невідповідність Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» нормам Цивільного і Господарського кодексів України та Закону України «Про кооперацію», що на практиці призводить до значних непорозумінь і створює додаткові перешкоди на шляху формування й розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів [2; 3].

У законі «Про кооперацію» допущено ряд інших неточностей і неоднозначних трактувань. Наприклад, у статті 2 наведено визначення терміна «членський внесок», яким є «грошовий неповоротний внесок, який періодично сплачується членом кооперативного об'єднання для забезпечення поточної діяльності кооперативного об'єднання». Статтею 19 цього ж Закону визначено, що джерелами формування майна кооперативу є «вступні, членські та цільові внески його членів, паї та додаткові паї» [3].

Разом із тим потребують доопрацювання та внесення уточнень у Примірний статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу з питання створення та організації його господарської діяльності.

2. Протягом багатьох років не врегульовано податковий статус сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів відповідно до специфічної економічної природи їхньої діяльності.

Оцінюючи діяльність сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, можемо констатувати, що нині більшість із них виконують функції суб'єктів підприємницької діяльності з надання послуг. Саме ця обставина призводить до концентрації їх у сільських населених пунктах із населення понад 1000 осіб (табл. 1).

Таблиця 1

Сільські населені пункти за наявністю сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 1 січня 2014 р.

Кількість населених пунктів	Усі населені пункти	у тому числі з чисельністю жителів						
		-49	50-99	100-199	200-299	300-499	500-999	1000-
СОК	529	7	5	27	32	75	170	213
% до всього	100,0	1,3	0,9	5,1	6,0	14,2	32,1	40,3
відсутні СОК	26507	4677	2802	3885	2775	4043	4939	3386
% до всього	100,0	17,6	10,6	14,7	10,5	15,3	18,6	12,8
кількість СОК	603	7	5	30	32	76	189	264
% до всього	100,0	1,2	0,8	5,0	5,3	12,6	31,3	43,8

Джерело: авторська розробка

Проте їх мінімальна кількість у селах з чисельністю жителів до 200 осіб, які мають суттєві проблеми з обробітком земельної ділянки, збутом сільськогосподарської продукції, особливо тваринницької, тощо.

Відомо, що радянський «кооператив горизонтального типу» у кожному разі зумовлював прояв негативних чинників, з одного боку, селянин втрачав відносну волю дрібного господаря, а з іншого – так і не одержував восьмигодинного робочого дня, твердої зарплати або пенсії по старості, тобто всього того, що надається промисловим робітникам [4, с. 309]. Тобто, відбувався процес перетворення селянина з характерними для рисами сільського робітника із втратою мотивації до вирощування сільськогосподарської продукції колективному господарстві, оскільки це було нічийне. Разом із тим, концентрувалися реальні ресурси, насамперед, які надходили із колишніх колективних господарств, власна праця, в тому числі родичів на кооперативних неформальних засадах на вирощування сільськогосподарської продукції у власному господарстві, яке на найближчу перспективу залишатиметься основним джерелом надходження продуктів харчування і частково грошових коштів.

Так, у 30-і роки ХХ ст. чинили опір об'єднанню їхніх земель, майна, хоча, за даними М.А. Безніна та Т.М. Дімоні, в господарствах було сконцентровано найбільше основних засобів усього сільського господарства колишнього СРСР. Так, у 1928 р. – 98%, 1931 р. – 79% [4, с. 109]. Основна причина – це втрата економічної самостійності, а найголовніше – втрата власності на землю. Як вказував М.Д. Кондратьєв: «Селянин відноситься до наділу як до джерела життєво необхідних засобів, володіння яким передбачалося вже самим чинником народження і приналежністю до певної локальної спільності... землеробів. Цей природний за своїм походженням вид привласнення землі і соціальна основа отримання певної частки в загальному володінні колективу визначалися традицією і звичаєвим правом. Це право на оброблювану ділянку і плоди з нього, а точніше сказати, на працю, вкладену в землю, а не просто на територію із фіксованими межами ...» [6, с. 189].

Дослідженням встановлено, що більшість селян у нинішніх умовах поділяє переконання у необхідності створення сільськогосподарських кооперативних утворень. Вони висловлюють готовність вступити до кооперативу з переробки продукції.

Виявлено, що у середньому у власних ОСГ продукцію виробляють не тільки для власного споживання, а й частково на продаж (24% селян в цілому).

За результатами анкетування встановлено, що обговорювали ідею створення кооперативів незначна кількість: близько однієї п'ятої частини всіх опитаних. Але ця частка є достатньою для того,

щоб могла виникнути критична маса учасників нового кооперативного руху. Під час опитування селян Київської області лише 1% респондентів зазначили, що вони є членами кооперативів. Допускають для себе можливість членства у кооперативі приблизно третина учасників опитування, а серед сільськогосподарських працівників – близько половини. Виключають для себе таку можливість теж третина опитаних селян, а серед сільськогосподарських працівників – тільки чверть (табл. 2).

Таблиця 2

Ставлення до ідеї створення кооперативів із переробки залежно від роду занять, % від груп*

Показники	Усі жителі села	Вид заняття			
		Працює в сільськогосподарському підприємстві	Працює не в сільськогосподарському підприємстві	Пенсіонери	Непрацюючі
Я вже член такого кооперативу	1	2	1	1	1
Припускаю	35	49	39	14	42
Виключаю	35	24	35	55	21
Складно відповісти	29	25	25	30	36

Джерело: авторська розробка

Тривалість від обговорень, розмов про необхідність власних підприємств з переробки сільськогосподарської продукції до конкретних дій велика: переробне підприємство – досить складний і дорогий об’єкт. Але важливо, що ідея таких кооперативів не відкидається, і той факт, що приблизно половина працездатного сільського населення допускає думку про вступ до кооперативу з переробки продукції ОСГ, свідчить про перспективність ідеї. Необхідно зазначити, що готовність вступити до такого кооперативу частіше демонструють респонденти із середнім рівнем соціальних ресурсів: не найзаможніші, що мають середню загальну або середню спеціальну освіту; молодь та представники середньої вікової групи; працівники сільськогосподарських підприємств, безробітні. Представники груп із низьким рівнем доходів (літні селяни, які мали середню освіту) і порівняно більш заможніших груп (що мають вищу освіту, порівняно високі доходи) рідше заявляють про свою готовність вступити до такого кооперативу. Перші відмовляються від гіпотетичного вступу до нього, ймовірно, зі страху перед новою справою і через відсутність товарного виробництва в ОСГ, інші – ймовірно, через те, що вони і без кооперативу можуть вирішувати проблеми переробки і збуту продукції.

Встановлено, що ті, хто допускає для себе можливість вступу до кооперативу, який би займався переробкою продукції їхніх господарств, найчастіше говорили, що вони могли б реалізувати надлишки (8%). Привертає людей і те, що кооператив зможе надати робоче місце, стабільний заробіток (7%). Важливим аргументом багатьом здається і те, що в кооперативі, можливо, закупівельні ціни будуть вище, ніж у посередників (5%). Згадується також, що при наявності кооперативу не потрібно буде нікуди їздити, що колективом легше вирішувати проблеми, знайомі люди не обдурять (7%).

Ті, хто виключає для себе можливість вступу до такого кооперативу, посилаються на вік і здоров’я (13%); 5% - не тримають особистого селянського господарства. Деякі бачать в ідеї створення таких кооперативів шахрайство (1%). Іншим кооператив не потрібен, тому що вони вже навчилися самостійно вирішувати проблеми переробки і збуту (1%). Є й ті, хто впевнений, що всю сільськогосподарську продукцію має купувати держава; що тільки державні переробні підприємства будуть призначати справедливую ціну (1%).

Припускають, що самостійно візьмуться за організацію кооперативу по переробці продукції особистих селянських і фермерських господарств 11% сільських жителів (серед сільськогосподарських працівників – 16%). Це в три рази менше ніж частка, які заявили, що за певних умов вони вступили б у такий кооператив, якби хтось взяв на себе ініціативу з його створення. Але й 11% – це немало, якщо враховувати, що йдеться про ініціаторську, лідерську позиції. Частіше, ніж в середньому, готові взяти на себе таку ініціативу чоловіки (15%); представники середньої вікової групи (36-54 роки) – 16%; селяни, які мають середню спеціальну або вищу освіту (по 15%). Ймовірно, ці люди вже знайомі з тим, як у селах організуються якісь найпростіші (типу цехів засолювання або олійні) або більш складні переробні підприємства, і тому їм ця справа є нескладною, якщо є гроші для початку такої роботи.

Серед учасників опитування виявилися люди, які висловили готовність взятися за організацію кооперативу по переробці продукції особистих селянських і фермерських господарств; вони обговорювали можливості переробних кооперативних підприємств і труднощі їх роботи. Селяни говорили, якщо такі кооперативні підприємства будуть розвиватися, між ними можливе розділення праці – створення ланцюгів кооперативних підприємств, які пов’язані між собою виробничим циклом: постачання – виробництво – переробка – збут. Нині в середовищі сільських домогосподарств не сформувалися умови для виробничого кооперування. У більшості сільських домогосподарств наявний ресурсний потенціал, який дозволяє здійснювати виробництво сільськогосподарської продукції лише

для покриття потреб у продуктах харчування і частково грошових коштах. Як свідчать дані вибіркового обстеження сільських домогосподарств, лише домогосподарства з площею землі понад 1,01 га і більше мають у користуванні земельну площу для здійснення товарного виробництва. Проте, їх кількість незначна і становить 21,3 % від загальної кількості сільських домогосподарств при середній площі земельної ділянки 3,9 га, але у них сконцентровано до 70,6% земельних угідь, які знаходяться у власності сільських домогосподарств.

Окрім того, залежно від регіонів частка таких сільських домогосподарств коливається від 6,6% у Київській області до 37,6% у Тернопільській. При цьому середній розмір площі землекористування у 2008 р. у цієї категорії сільських домогосподарств коливався від 1,81 до 17,94 га. Більшість високотоварних особистих селянських господарств орендують земельні ділянки в інших домогосподарств. Так, частка земельних паїв та орендованих земельних ділянок у загальній площі домогосподарства коливається залежно від регіонів від 13,6 до 88,8%. Саме ця категорія має найбільшу питому вагу домогосподарств, у наявності технічні засоби – 25,2% від загальної кількості таких. Як свідчать результати опитування господарів сільських домогосподарств, майже всі вони негативно ставляться до об'єднання з іншими домогосподарствами у виробничий кооператив, оскільки це призведе до формування бюрократичного апарату управління та недоцільних витрат на його утримання. Проте, найголовніше – втрачається в розумінні селянина поняття «власності» [7, с. 189]. Власник високотоварного особистого селянського господарства бере на себе повністю ризики виробництва і реалізації вирощеної в особистому селянському господарстві сільськогосподарської продукції та щодо інвестування грошових коштів у своє виробництво. В умовах зняття мораторію на продаж земельних ділянок він може розширити площу землекористування до потрібних йому розмірів. Нині для більшості особистих селянських господарств існує не проблема виробництва, що вимагає концентрації людських і матеріальних ресурсів, а проблема збуту. Саме це може вирішити вертикальна кооперація, через створення переробних підприємств, закладів торгівлі, систем оптових і роздрібних продовольчих ринків, кредитних спілок на кооперативних засадах.

Як відзначає Теодор Шанін «Стихийний розвиток селянських господарств в умовах ринкової економіки веде, скоріше, до суспільного поділу праці «по вертикалі», тобто до спеціалізації. У рамках програми вертикальної кооперації повинна одержати визнання й підтримку загальна тенденція до суспільного поділу праці й спеціалізації, але при цьому нові види послуг потрібно передати в руки кооперативних організацій, які стануть керуватися винятково інтересами своїх членів. Такі кооперативи будуть сприяти підйому сільського господарства й у той же час не допустять експлуатації селян як капіталістами, так і державною бюрократією [4].

Крім того, вертикальна кооперація покликана забезпечити більш гнучке вирішення проблеми оптимізації розміру господарств («теорія диференційованих оптимумів»). Різні галузі сільськогосподарського виробництва можна розділити на різні категорії: ті, де оптимальне залучення працездатного населення декількох сіл (в іншому випадку – одного села), і такі галузі, з розвитком яких найкраще впораються окремі сімейні господарства. Така кооперація, а саме комбінація великих і дрібних господарських форм, гарантує вихід на оптимальні рівні виробництва, що принесе максимальну користь як її членам, так і національному господарству в цілому. Якщо події будуть розвиватися відомим і прийнятним для селян чином, обіцяючи очевидні й прямі вигоди, то можна не сумніватися, що запропоновані перетворення знайдуть підтримку на селі» [4, с. 102].

Неможливість для багатьох продати або переробити продукцію своїх господарств – одна із актуальних проблем на селі. Сільськогосподарські товаровиробники розуміють, що для створення кооперативів головне – ініціатива самих селян. Але учасники опитування розуміють, що більшість селян, навіть об'єднавшись, не зможуть вирішити всі пов'язані з організацією переробних підприємств проблеми. Без державної підтримки, переконані учасники опитування, такі підприємства не створити: потрібні проекти, капіталовкладення на введення в дію переробних потужностей, інфраструктура технічної та економічної підтримки.

Проблема створення кооперативних переробних підприємств і сховищ виробленої сільськогосподарської продукції (холодильників, елеваторів) не лише у відсутності грошей і проектних розробок (хоча саме про це найчастіше говорять селяни), а й у тому, що ідея кооперації залишається скомпрометованою минулим і нинішнім досвідом спілкування із скупниками сільськогосподарської продукції [8, с. 109]. Останні часто працюють під вивіскою споживчих кооперативів, але діють як неорганізовані перекупники. Товаровиробники не можуть утримувати сільськогосподарських тварин (відсутність приміщень, потреба в оборотних коштах), що призводить до реалізації за заниженими цінами.

Учасники опитування запропонували заходи, які могли б сприяти формуванню кооперативних утворень. Зокрема, пропонувалося надавати організаційну та консультативну допомогу селянам, які бажають створити кооперативи різних типів: постачальницько-збутові, заготівельні, переробні, кредитні. Такі кооперативи можуть діяти як мережеві структури, між якими існує розподіл праці, але є координуючий центр, у якому ключову роль відіграють виробники.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, створення сільськогосподарських споживчих кооперативів з виробництва сільгосппродукції на основі ОСГ без суттєвих ресурсних

впливань у розвиток матеріально-технічної бази особистих селянських господарств не принесе очікуваних результатів. Працівники більшості кооперативів із моменту їх створення не отримують заробітної плати, а тільки на ентузіазмі тривалий період функціонувати не можуть.

Оцінюючи перспективу розвитку кооперативних відносин ОСГ між собою, можна прогнозувати, що подальший їх розвиток буде залежати від двох основних чинників: підвищення загального рівня доходів сільського населення за рахунок інших джерел, що призведе до перетворення більшої частини ОСГ в «хобі-ферми»; модернізація виробничого процесу у високотоварних сільськогосподарських підприємствах, що забезпечить високий рівень виробництва основних видів тваринницької продукції.

Література

1. Сільськогосподарська кооперація: зарубіжний досвід та перспективи впровадження у вітчизняну практику [Текст] : монографія / А.С. Даниленко, О.М. Варченко, І.В. Артимонова [та ін]. – Біла Церква : Білоцерківський держ. аграр. ун-т, 2011. – 260 с.
2. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 19.01.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/469/97-vr>
3. Закон України «Про кооперацію» від 06.11.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>
4. Шанин Т. Великий незнакомец: крестьяне и фермеры в современном мире / Т. Шанин. – М. : Прогресс-Академия, 1992. – 428 с.
5. Безнин М.А. Капитализация в российской деревне в 1930-1980-х гг. / М.А. Безнин, Т.М. Димони. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 178 с.
6. Кондратьев Н.Д. К вопросу об особенностях условий развития сельского хозяйства СССР и их значение. Служебная записка от 8 октября 1927 г. / Н.Д. Кондратьев // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 3. – С. 187–214.
7. Чупров А.И. Мелкое земледелие и его основные нужды / А.И. Чупров. – Берлин: «Слово», 1921. – 430 с.
8. Farmer Cooperative Statistics 2005. RBS Service Report 46. Washington, D.C.: USDA, 2004. – 124 p.

References

1. Danylenko, A.S., Varchenko, O.M., Artimonova, I.V. etc. (2011), *Silskohospodarska kooperatsiia: zarubizhnyi dosvid ta perspektivy vprovadzhenia u vitchyznianu praktyku* [Agricultural cooperation: foreign experience in and prospects of implementation in domestic practice], monograph, Bilotserkivskiy derzh. ahrar. un-t, Bila Tserkva, Ukraine, 260 p.
2. Law of Ukraine "On Agricultural Cooperation" from 01.19.2013", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/469/97-vr>
3. "Law of Ukraine "On Cooperation" from 06.11.2014, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>
4. Shanin, T. (1992), *Velikiy neznakomets: krest'yane i fermery v sovremennom mire* [The great the stranger: peasants and farmers in the modern world], Progress-Akademiya, Moscow, Russia, 428 p.
5. Beznin, M.A. and Dimoni, T.M. (2009), *Kapitalizatsiya v rossiyskoy derevne v 1930-1980-kh gg.* [The capitalization in the Russian village in 1930-1980], LIBROKOM, Moscow, Russia, 178 p.
6. Kondrat'yev, N.D. (1989), "To a question about the features of development conditions the agriculture USSR and their significance. Office memo off October 8, 1927", *Izvestiya TSK KPSS*, no. 3, pp. 187–214.
7. Chuprov, A.I. (1921), *Melkoye zemledeliye i yego osnovnyye nuzhdy* [Small agriculture and its basic needs], «Slovo», Berlin, 430 p.
8. Farmer Cooperative Statistics 2005. RBS Service Report 46. Washington, D.C.: USDA, 124 p.